

УДК 811.161.2'243:81'367.625.4

Вивчення дієприкметника в курсі української мови як іноземної

Ганна Швець,

кандидат філологічних наук, асистент,
Інститут філології КНУ ім. Т. Шевченка

У методиці викладання іноземних мов розроблено поняття про основні аспектні навички [6, 101–147], комплексна робота над якими покликана навчити «засобам мовленнєвого спілкування» [5, 267], інакше кажучи, сформувати мовну компетенцію [9, 72] учня чи студента. Це фонетичні, графічні, лексичні і граматичні навички. Формування граматичних навичок — один із головних напрямків у процесі навчання іноземної мови, оскільки забезпечує розвиток умінь усного й писемного спілкування.

На початковому етапі вивчення російської та української як іноземних (в умовах підготовчого факультету) дієприкметник та дієприкметниковий зворот відносять переважно до пасивної граматики [2, 322–323; 4, 87–92; 6, 135]. У вищому навчальному закладі відбувається поглиблення знань студентів про цю граматичну форму й поступове переведення її до активної граматики, що передбачає не лише розпізнавання дієприкметників у текстах, а й використання вивченого граматичного явища в мовленні [10, 30, 34, 76]. Особливо важливо це для майбутніх перекладачів та філологів. Визначення напрямків такої роботи зі студентами першого, другого та старших курсів (спеціальності «Переклад з української мови», «Українська мова та література») — основна мета цієї статті.

Перш ніж звернутися безпосередньо до методики, вважаємо за необхідне подати міркування теоретичного характеру. Адже питання щодо функціонування ак-

тивних дієприкметників теперішнього часу в українській мові, як показав аналіз наукової та методичної літератури, є неоднозначним: частина мовознавців стверджує існування цієї дієслівної форми, інші дослідники виступають за її обмежене використання, і, нарешті, деякі наголошують на невластивості таких дієприкметників українській мові. Автори багатьох підручників, у тому числі для іноземців [3; 4; 8; 12; 13; 14; 17], услід за чинним написом [16], констатують факт наявності такої форми дієслова, наводять приклади (іноді, на жаль, анекдотичні, як-от: *пишучий поет*), дають завдання на утворення активних дієприкметників від низки дієслів, незважаючи на те, що форми таких дієприкметників не зафіксовані орфографічним словником української мови [11] (від дієслів *прибувати*, *зачіпати*, *застосовувати* тощо [14]). Зауваження про те, що ця форма загалом є не властивою для української мови, зустрічається не завжди (хоча для посібників, орієнтованих на російськомовну аудиторію, це вкрай важливо). У навчальному підручнику «Культура сучасної української літературної мови», на противагу більшості інших, стверджується: «У сучасній українській літературній мові замість форм на *-учий*, *-ючий* потрібно використовувати слова на *-альний* та інші синонімічні засоби. Наприклад: *різальний інструмент* (а не *різучий інструмент*); *який* (що) *звук грати*, *гральний*, *гравець* (а не *граючий*); *що проковує*, (а не *проковуєчий*)

тощо. Але: *квітучий* (розквітлий) сад (нормативний вислів, бо *квітучий* у поданому словосполученні є прикметником, а не дієприкметником)» [7, 120–121]. Автори цієї праці продовжують лінію відомого письменника і знавця мови Б. Антоненка-Давидовича, який зазначав: слова *лежачий, питущий, невмирущий* та інші такого типу — це «віддієслівні прикметники, що втратили дієслівні ознаки (час і вид) і означають уже не дію, як дієприкметники, а стали властивістю когось чи чогось» [1, с. 141]. У відомій кільком поколінням праці «Як ми говоримо» він подає зразки заміни «штучних дієприкметників» в українській мові: *бажающий* — *що бажає, охочий; захоплюющий* — *що захоплює, захопливий, звабливий, привабливий, знадний, знадливий, принадний; знающий* — *що знається (розуміється, тямить), тямущий (тямучий), тямовитий, тямкий; хвилюющий* — *що хвилює, зворушливий, бентежний, збудний (збудливий), животрепетний* тощо [1, 143–148]. Однак у цього ж письменника натрапляємо на фразу: «Тремтячими руками тримав він проти світла з вікна чорну копію того вироку...». Приклади з творів класиків (І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського та ін.) також свідчать про можливість використання активних дієприкметників теперішнього часу: «Проте обертаюсь, цілком холодний, і стрічаюсь з її очима. Такі покірні, благаючі і невинні!» (М. Коцюбинський).

Отже, беручи до уваги складність проблеми, пропонуємо для занять з іноземцями включати лише зафіксовані в орфографічному словнику слова. Необхідний мінімум таких форм можна подати у вигляді табл. 1.

Обов'язково потрібно наголосити на переважно прикметниковому характері цих слів. Частина з них функціонують лише у складі усталених словосполучень термінологічного чи офіційного характеру (*ходячий, лежачий, сидячий, ріжучий, виконуючий* — *лежачий хворий, ріжучий бік ножа, виконуючий обов'язки*), частина — у ролі епітетів (*летючі іскри, нев'януча краса*). Вживання цих форм у складі дієприкметникового звороту є неприродним для нашої мови (кострубато звучать вирази на кшталт: *хворий, лежачий біля вікна; ніж, ріжучий гостро; артист, виконуючий роль* тощо). Подібний коментар, як і організовані відповідним чином вправи, особливо важливі для росіян, що вивчають українську мову, або для іноземців, які володіють російською.

Активних дієприкметників минулого часу в українській мові теж відносно небагато. Для іноземної аудиторії їх зручно поділити на групи — дієприкметники, що характеризують: а) зміну кольору (*почервонілий, позеленілий, побілілий, почорнілий, потемнілий, повітлілий, посинілий*); б) природні явища (*пожовклий, достиглий, дозрілий, доспілий, розквітлий, зів'ялий, обледенілий, набубнявілий, висохлий, засохлий, опалий*); в) деякі фізичні або психологічні людські відчуття (*постарілий, помолоділий, посивілий, засмаглий, занімілий, задубілий, задерев'янілий, стерплий, отерплий, застиглий, змерзлий, упрілий, змоклий, промоклий, зблідлий, розчервонілий, набряклий, змарнілий, посвіжілий, посмутнілий, зраділий, змужнілий, осиротілий*); г) зміну смаку чи стану страви (*скислий, пережислий, згірклий*).

Таблиця 1

-уч-, -юч- (від дієслів I дієвідміни)	-ач-, -яч- (від дієслів II дієвідміни)
В'янучий, працюючий, бажаючий, завмираючий, гудучий, зникаючий, діючий, виконуючий, завідуючий, перетворюючий, керуючий, зростаючий, мобілізуєчий, головуєчий.	Киплячий, лежачий, тремтячий, ходячий, сидячий, висячий, сплячий.

Особливості творення таких дієприкметників зручно подати в табл. 2.

Таблиця 2.

Інфінітив	Дієприкметник	Правило
Побіліти Потемніти Посиніти Заніміти Змарніти Помокріти	Побілілий Потемнілий Посинілий Занімілий Змарнілий Помокрілий	Після суфікса <i>-i-</i> додаємо суфікс <i>-л-</i>
Замерзнути Розквітнути Збліднути Зів'янути Промокнути	Замерзлий Розквітлий Зблідлий Зів'ялий Промоклий	Суфікс <i>-ну-</i> випадає
Осісти Опасти	Осілий Опалый	Буквосполучення <i>-ст-</i> випадає
Розчервонітися	Розчервонілий	Постфікс <i>-ся</i> зникає

Обмежене (лексично і кількісно) поле активних дієприкметників минулого часу цілком вмотивовує звернення до теми «Природа та її вплив на людину» для їх опрацювання. Так, студентам другого курсу можна запропонувати для читання і переказу текст:

«Зранку я вийшов у сад. Приємно пахли розквітлі троянди. Посаджені звечора чорнобривці, здається, прийнялися. Високі гладіолуси викинули бутони. Вчора вони ще зеленіли, і важко було вгадати колір квіток. А вже сьогодні побілілі, посинілі, почервонілі, порожевілі бутони обіцяли спалахнути скоро яскравими й ніжними диво-квітами. Яблуна нахилила до мене гілку, немов пригощала достиглими плодами... Трішки змерзлий, але посвіжілий, я повернувся до хати».

Цей текст може слугувати зразком для студентських міні-творів. Звичайно, перед завданням варто запропонувати опорні слова й вирази. Для осіннього пейзажу — *опале листя, пожовкла трава, зів'ялі квіти, поsmутнілі дерева, осиротіле поле, поблідле небо, поsmутніле обличчя, змерзлі перехожі, промоклі кияни*; для весняного — *позеленіла трава, набубнявілі бруньки, розквітлі квіти, порожевілі яблуні, помолоділі вулиці, посві-*

жілі обличчя; для літнього — *почервонілі яблука, достиглі груші, доспілі помідори, засмагли обличчя, посвіжілі після відпустки люди*; для зимового — *обледенілі дерева, потемніле небо, змарніла краса, розчервонілі обличчя, змерзлі й зрадлі дітлахи* тощо.

Особливу увагу при роботі з такими текстами варто звернути на можливу внутрішньомовну інтерференцію: іноземці часто не розрізняють або плутають дієслова минулого часу з суфіксом *-л-* (жіночого, середнього родів і множини) та активні дієприкметники минулого часу. Для формування навички розрізнення цих форм можна запропонувати завдання утворити від певних дієслів форми минулого часу і дієприкметники та ввести їх у речення за зразком: *Опасти. Листя опало. На землі лежало опале листя; Зів'янути. Квітка зів'яла. Я поклала зів'ялу квітку на підвіконня; Змарніти. Її краса змарніла. Шкода бudo дивитися на цю змарнілу красу; Змерзнути. Діти змерзли. Змерзлі, діти побігли додому.*

Грамаітичний матеріал про творення пасивних дієприкметників подаємо в формі табл. 3, яка максимально враховує нюанси, важкі для іноземців:

Інфінітив	Дієприкметник	Правило
Зігнати Прочитати Написати Виконати Посіяти	Зігнаний Прочитаний Написаний Виконаний Посіяний	До дієслівних основ з суфіксами <i>-а-</i> , <i>-я-</i> додаємо суфікс <i>-н-</i>
Створити Зробити Варити Смажити Засидіти Склеїти Пройти	Створений Зроблений Варений Смажений Засиджений Склеєний ! Пройдений	До дієслівних основ з суфіксами <i>-и-</i> , <i>-і-</i> , <i>-ї-</i> додаємо суфікси <i>-ен-</i> , <i>-єн-</i>
Бити, розбити Гріти, зігріти Мити, вимити Терти, витерти Взяти Закрити, відкрити Взути М'яти, зім'яти Жати, зжати	Битий, розбитий Грітий, зігрітий Митий, вимитий Тертий, витертий Взятий Закритий, відкритий Взутий М'ятий, зім'ятий Жатий, зжатий	До односкладових дієслівних основ на <i>-и-</i> , <i>-і-</i> , <i>-у-</i> , <i>-я-</i> (після шиплячого <i>-а-</i>) додаємо суфікс <i>-т-</i>
Купувати Змалювати Дарувати Сфотографувати Пофарбувати Скопіювати	Купований Змальований Дарований Сфотографований Пофарбований Скопійований	Суфікси <i>-ува-</i> , <i>-юва-</i> змінюємо на <i>-ова-</i>
Вернути Замкнути Кинути Усунути	Вернутий — вернений Замкнутий — замкнений Кинутий — кинений Усунутий — усунений	Від дієслівних основ з суфіксом <i>-ну-</i> можливі дві форми: з суфіксами <i>-т-</i> і <i>-єн-</i>
Колоти Пороти Молоти	Колотий — колений Поротий — порений Молотий — мелений	Від дієслівних основ на <i>-оро-</i> , <i>-оло-</i> можливі дві форми
Сходити Налагодити Збудити В'їздити Перемогти Звукити Змусити Пекти Товкти Пестити Мастити Зробити Схопити Виготовити Розграфити Заломити	Сходжений Налагоджений Збуджений В'їжджений Переможений Звужений Змушений Печений Товчений Пещений Мащений Зроблений Схоплений Виготовлений Розграфлений Заломлений	Зміни приголосних перед суфіксом <i>-єн-</i> д — дж зд — ждж г — ж з — ж с — ш к — ч ст — щ б — бл п — пл в — вл ф — фл м — мл

Для роботи над уживанням пасивних дієприкметників з іноземцями першого-другого курсів корисними будуть тексти історично-довідкового, популярно-наукового характеру: саме в них знаходяться застосування широко вживані дієприкметники *створений, заснований, винайдений, знайдений, розроблений, спроектований, збудований, спланований, закладений, відкритий, споруджений, вивчений, досліджений* та інші. Для роботи з майбутніми перекладачами й філологами на другому і старших курсах необхідними є художні частково адаптовані тексти. Подаємо як зразок уривки деяких з них.

Після землетрусу

Бічні вулиці вже були трохи *розчищені*. Зате з обох боків *завалені* стіни фасадів творили грубий шар *спресованих* балок, матраців, книжок, вапна, залізних ліжок і людських тіл. Часом у *вибитих* дверях виднілись самотні сходи. Десь високо під небом, в п'ятиповерховім будинку, завалилась тільки передня стіна, і середина хати стояла *одкрита*, немов на сцені.

Я знав, що місто — це кладовище, що з-під розвалин не *одкопано* ще щось біля 40000 трупів, що в цій *спресованій* масі, яка обступає мене, лежать у різних позах *задушені* діти, жінки й чоловіки.

Над головою височіли *зрушені* стіни, готові щохвилини упасти. Далі, в тіні руїни, сиділа жінка в жалобі, з чорним *непокритим* волоссям, а на колінах в неї гралась дитина. Її сумне обличчя й *погаслі* очі змусили мою руку полізти в гаманець, але вона лише похитала заперечливо головою. Тоді я зрозумів, що це одна з тих, які звикли давати, але не навчились ще брати.

Крізь *вибиті* вікна дивилась на мене пуста, *забуті* гардини, *висяча* лампа на *тріснутий* стелі. Я посувався далі.

Мою увагу займала тепер *застигла* немаче постать дідка, що самотньо чорніла високо на звалищах хат. Я бачив *зігнуто* спину, старий пом'ятий капелюх і руки, *складені* на колінах. Раптом під ногами у мене глухо загарчала земля і захиталась.

Землетрус! Я стояв і дивився, *стерплий* увесь, як загойдались стіни над головою; і поки я чекав, що ось-ось вони впадуть на мене, все життя моє вмить перебігло перед очима. За хвилину земля затихла, стіни знову стверділи, а *зігнутий* дід не підняв навіть голови (М. Коцюбинський).

Птахи повертаються

Після того як почнеться на Дніпрі скрес і *визволений* Славута понесе на своїх потужних вільних грудях *розтрощені* крижані кайдани до Чорного моря, мене охоплює незрозуміле хвилювання. Високо в небі чути бентежний клекіт. То летять журавлі. Але не журні жалібні стогони долинають із високості, а — радісні, *заклопотані* поклики *зморених*, далеких мандрівників, що повертаються на свою землю. Вони *сповнені* турбот за нові оселі, за нові гнізда, за свою кохану, за майбутніх безпорадних нащадків. Немов вертаються вони до нового *оновленого* життя.

Провесінь непривітно зустрічає цього року птахів. Дальні мандрівники, *здорожені* від довгої повітряної путі, вони сподівалися не такою побачити свою землю. Сніг укryw болота й береги річок, і бідні птахи, скулившись від холоду, туляться до ополонки і *незамерзлих* калюж. А втім, сьогодні крізь *поплутані* пасма брудносірих хмар я побачив краєчок чистого неба: там, над *засніженою* землею, високо над мокрою ватою каламутних хмар, сонце рішуче вже повернуло на весну.

Сумні, *забуті*, *покинуті* болота оживають тепер знову. Там день у день прилітає веселе птаство й починає буяти молоде відродження (Б. Антоненко-Давидович).

Семигори

Недалеко од Богуслава, коло Росі, в довгому *покрученому* яру розкинулось село Семигори. На дні довгого яру блищать рядками ставочки, зеленіють левади. Греблі *обсажені* столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється оксамитовий зелений пояс, на котрому блищать ніби *вправлені* в зелену оправу прикраси з

срібла. На високих гривах гір кругом зеленіє старий ліс, як зелене море, *вкриті* хвилями (І. Нечуй-Левицький).

Отже, як бачимо, дієприкметник є досить непростим для іноземців граматичним явищем. Правильно організувати роботу над ним допоможуть вичерпні граматичні таблиці, вправи на закріплення, автоматизацію та удосконалення граматичних навичок, комунікативно спрямовані завдання до спеціально підібраних текстів.

Література

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. — К., 1994. — 254 с.
2. Вінницька В. М. Українська мова як іноземна (початковий курс) / В. М. Вінницька, Л. С. Голов'яшина, Н. П. Плющ. — К., 2002. — 379 с.
3. Вінницька В. М. Українська мова : Практичний курс граматики для студентів-іноземців / В. М. Вінницька, Н. М. Плющ. — К., 2003. — 273 с.
4. Гайдамака Г. Г. Практичний курс з української мови для студентів-іноземців / Г. Г. Гайдамака, Л. С. Нанкіна, О. С. Черемиська. — Харків, 2005. — 148 с.
5. Галькова Н. Теория обучения иностранным языкам : Лингводидактика и методика / Н. Галькова, Н. Гез. — М., 2008. — 336 с.
6. Капитонова Т. Методика обучения русскому языку как иностранному на этапе пред-

вузовской подготовки / Т. Капитонова, Л. Московкин. — СПб., 2006. — 272 с.

7. Кисіль Г. Г. Культура сучасної української літературної мови : навч. посібник / Г. Г. Кисіль, М. В. Кубинський. — К., 2005. — 270 с.

8. Ломакович С. В., Терещенко В. М. Самоучитель украинского языка / С. В. Ломакович, В. М. Терещенко. — Севастополь, 2005. — 256 с.

9. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / кол. авторів під кер. С. Ніколаєвої. — К., 2002. — 328 с.

10. Навчальні мінімуми з української і російської мов для іноземців / укл. Н. Ф. Зайченко, С. А. Воробйова. — К., 1995. — 200 с.

11. Орфографічний словник української мови / уклад. С. І. Головащук, М. М. Пещак, В. М. Русанівський, О. О. Тараненко. — К., 1994. — 864 с.

12. Паламар Л. М. Практичний курс української мови. Поглиблений етап вивчення / Л. М. Паламар. — К. : Либідь, 1995. — 158 с.

13. Паламар Л. М. Мова ділових паперів / Л. М. Паламар, Г. М. Кацавець. — К., 1994. — 208 с.

14. Плющ М. Я., Леута О. І., Гальона Н. П. Сучасна українська мова : зб. вправ / М. Я. Плющ, О. І. Леута, Н. П. Гальона. — К., 1995. — 284 с.

15. Програми викладання курсу сучасної української літературної мови в умовах діаспори та як іноземної. — Тернопіль, 1996. — 56 с.

16. Український правопис. — К., 1993. — 240 с.

17. Ющук І. П. Практикум з правопису української мови / І. П. Ющук. — К., 2002. — 254 с.

17.10.2010